

myntstudier

Nr 2009:1 - oktober

Mynttidskriften på Internet

www.archaeology.su.se/numismatiska

Halskedjan i Linnaniemiskatten

Eeva Jonsson

Bakgrund

I Finland har man hittat sammanlagt ca 7.000 mynt från vikingatiden. De största grupperna består av mynt från Tyskland (3.800), Kalifatet (1.700) och England (1.000). Tidsmässigt täcker fynden perioden 800-1100. En av de intressantaste vikingatida skatterna är Linnaniemi från Tavastehus. Den hittades 1894 vid dikesgrävning på udden Linnaniemi (fig.1). Sedan 1992 har fornlämningen hetat Varikonniemi, men alltså idag kallar man skatten "Linnaniemi", och för att undvika missförstånd kommer jag att använda det äldre namnet Linnaniemi som den är känd under. Udden ligger på östra stranden av sjön Vanajavesi i Tavastland, mitt emot det medeltida slottet Tavastehus.

Totalt 56 mynt samt en halskedja med ytterligare nio mynt och fyra andra hängsmycken, ett hästskoformat silverspänne, två silverpärlor och två silverhängen påträffades på 40-42 cm djup, bredvid en relativt stor sten. A.O. Heikel från Finska Fornminnesföreningen gjorde en inspektionsresa till platsen. I samband med resan gav man honom en järnyxa med spår av silverinkrusteringar samt en spjutspets av järn, som man hade hittat ca 1890. Järnyxan och spjutspetsen har inte ingått i samma skatt som mynten och de andra silverföremålen. Dessutom berättade man för honom att när man byggde ett stickspår hittade man människoben och några rester som liknade en likkista, och allt begravdes senare på en begravningsplats. Nästa år hittade man en glaspärla, smält glas, människotänder, bränd lera etc. i samband med bygandet av järnvägen. Fynden kastades förmodligen bort.

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter vikingar har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se eller på diskett till Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi skannar in.

Fig. 1. Linnaniemiudden mitt emot Tavastehus slott.

Enligt uppgift hittade man under åren 1890-1893 också fragment av ett svärd som senare försvann. Dessutom hittade en skolpojke ett runt bronsspänne år 1952 när han rensade ett jordgubbsland. Spännet låg nära de tidigare fyndplatserna (Schulz & Schulz 1988, 8-9).

På grund av de äldre fynden startades det s.k. Varikkoniemi-projektet 1986, eftersom staden planerade ett byggnadsprojekt i området. Målsättningen var i början att fastställa fornlämningens omfattning och karaktär. Fornlämningen visade sig vara mycket speciell och efter 1988 fortsatte projektet med den vetenskapliga målsättningen att reda ut platsens struktur och omgivande kontext. Arkeologiska och paleoekologiska undersökningar inom ett ca 6 hektar stort område med rester av bebyggelse pågick ända fram till 1993 (Schulz & Schulz 1993).

I dag ligger fornlämningen i hjärtat av staden Tavastehus, vilket betyder att det har varit mycket aktiviteter i området också under de senaste århundradena. Jorden är full av rester från byggnader, vägar och järnvägar samt eldsvådor, schaktningar, bombkratrar, vattenledningar, brunnar etc. Omrörda jordlager och fynd som har omlagrats gör att fornlämningen har varit mycket svår att gräva ut och att tolka. Resultaten från Linnaniemi (Varikkoniemi) framkallade en mycket häftig

debatt mellan finska arkeologer under 1980- och 1990-talen, även om bara Jussi-Pekka Taavitsainen (t.ex. Taavitsainen 2005) skriftligt har redovisat sin syn på ärendet. Ännu idag finns det olika meningar och teorier om Linnaniemis egentliga karaktär. Eeva-Liisa Schulz & Hans-Peter Schulz (Schulz & Schultz 1993), som var ansvariga för undersökningarna, har tolkat Linnaniemi som en handelsplats och centralboplatz i Vanajaområdet. Före 1986 tolkades Linnaniemi oftast som en begravningsplats. Ibland har man även nämnt Linnaniemi i populära böcker, t.ex. Helen Clarke & Björn Ambrosiani har karakteriserat fornlämningen i ”Towns in the Viking Age” som en liten kärnbebyggelse (Clarke & Ambrosiani 1991, 87).

Med hjälp av C14-dateringarna kan man skilja ut olika bosättningsfaser. Den äldsta strukturen (en eldstad) dateras till folkvandringstid och vendeltid (merovingertid). Den intensiva aktiviteten på platsen började senare. Några eldstäder och rester av pålar dateras till vikingatiden, men det mesta av strukturerna dateras till äldre medeltid (korstågstad). Enligt Eeva-Maria Viitanen dateras de två säkra och tre osäkra husgrunderna på Linnaniemi till 1100-1300-talet (Viitanen 1995, 69-78, 96-98).

I samband med de arkeologiska under-

sökningarna 1986-1993 fick Linnaniemiskatten alltså en mycket speciell och omdebatterad kontext. P.g.a. de komplicerade fyndförhållandena visade det sig omöjligt att analysera deponeringskontext med hjälp av resultatet av utgrävningen. I stället inriktades analysen på skattens myntsammansättning och halskedjan som innehåller fem islamiska, ett tyskt och tre engelska mynt, samt att försöka reda ut hur halskedjan tillkommit och använts. De engelska mynten i Linnaniemiskatten har tidigare publicerats av C.A. Nordman (Nordman 1921) och Tuukka Talvio (Talvio 1978), de tyska mynten av Helmer Salmo (Salmo 1948) och de islamiska mynten av Beatrice Granberg (Granberg 1966). Ingen har tidigare närmare analyserat skattens kronologiska sammansättning.

Vikingatida silverskatter i Finland

I sin avhandling registrerar Tuukka Talvio alla myntfynd i Finland från perioden AD 800-1200 (Talvio 2002). Han frångår den gamla hypotesen att man dolde skatter i Finland i huvudsak vid krig och oroligheter. I stället är han av den åsikten att ekonomin inom olika områden i Finland fungerade på olika sätt och att detta avspeglar sig i skattfyndmaterialet. Enligt Talvio pekar hela det arkeologiska materialet på att den största delen av de vikingatida mynten anlände till landet via kusten av Egentliga Finland. Han menar att det i kustområdet verkade handelsmän som hanterade stora mängder silver och att silverskatterna i Egentliga Finland tillhörde dessa handelsmän. "Grosshandlare" anskaffade pälsar och andra varor från inlandet och sålde dessa till utländska köpmän. Skattfynden i Tavastland innehåller vanligen hela smycken medan det i Egentliga Finland finns mera mynt och hacksilver. I Satakunta baserades handeln på byteshandel. Man bytte till sig silver mot andra varor, men man gömde inte undan silvret (Talvio 2002, 120-123). Med andra ord menar Talvio att man i skatternas sammansättning kan utläsa fjärr- och närhandel.

Silvrekonomin i Tavastland fungerade parallellt med den i Egentliga Finland, och silver kom till inlandet i huvudsak från handelsmän vid kusten i Egentliga Finland. Redan under 800-talet var Oxvägen den viktigaste vägen mellan Egentliga Finland och Tavastland. Vägen gick från vad som idag motsvaras av Åbo till Tavastehus.

I dag finns det 45 kända vikingatida skattfynd i Finland som innehåller mynt. Tio av dessa har hittats på Åland och resten på fastlandet. Grovt räknat kan skatterna från vikingatiden delas in i två grupper, dels skattfynd från 800-900-talen med islamiska mynt, huvudsakligen från Åland, dels skattfynd med västeuropeiska mynt, alla från fastlandet och daterade till 1000-talet (fig. 2). Silverskatter under 1000-talet innehåller vanligen även några dirhamer från 900-talet. 1000-talets skattfynd är koncentrerade till den sydvästra kusten av Egentliga Finland samt till sjöområdet i Tavastland. Däremot har man bara hittat en silverskatt i Satakunta (Lempäälä) och Talvio räknar också den till gruppen med skattfynd från Tavastland. Det finns inga skattfynd från de norra delarna av Egentliga Finland. Å andra sidan finns det rika gravar i Satakunta som sammanlagt innehåller ca 300 mynt och myntfragment samt fler vikter än vad man sammanlagt har hittat i övriga Finland (Talvio 2002, 38-41, 119-120).

Den gamla kärnbebyggelsen i Tavastland var koncentrerad till det södra sjöområdet. Som regel kommer de vikingatida fynd som man har hittat i Tavastland utanför kärnområdet från mansgravar och har sannolikt hört till pälsjägare (Edgren 2008, 470-472). Linnaniemi ligger i hjärtat av det gamla kärnområdet, och enligt Schulz & Schulz (1993, 79) var pälshandeln den huvudsakliga orsaken till platsens blomstring.

Linnaniemiskatten

Utifrån myntens datering har skatten deponerats omkring 1100. Bland alla vikingatida skattfynd i Finland är Linnaniemi speciell

på många sätt. Skattens bildningshistoria är ovanligt lång. Det äldsta myntet, en sasanidisk drachm präglad 616 e.Kr., sitter fast i halskedjan. Det säkert yngsta myntet, en tysk pfennig präglad efter 1088 ingick bland mynt utanför halskedjan. Skatten kom fram redan 1894 i samband med dikesgrävning, men fyndkontexten var oklar. Skattens sammansättning är mycket ovanlig. Det är det yngsta vikingatida skattfyndet i Finland, men samtidigt det enda under 1000-talet som innehåller sasanidiska drachmer från 600-talets början.

Linnaniemiskatten omfattade halskedjan samt mynt och silverföremål. Christina Bäcksbacka (Bäcksbacka 1975) har publicerat 1000-talets skattfynd med mynt i Finland i sitt laudaturarbete. Publikationen omfattar en materialpresentation och analys av föremålen i Linnaniemiskatten. Föremålen har senast behandlats av Leena Tomanterä (Tomanterä 1986). Hon skriver allmänt om skattfyndet

i sin helhet, men koncentrerar sig speciellt på halskedjan. Tomanterä (1986, 271-272) kallar de två hängena för yx- eller bjällerformiga amuletter och menar att de möjligen ursprungligen har hört till halskedjan. De små yxformiga hängena är möjligen av lokal tillverkning och har sina närmaste motsvarigheter i Nordnorge. Det hästskoformade spännet har troligen gotländskt ursprung. Silverpärlornas och halskedjans ursprung är osäkra enligt Bäcksbacka (Bäcksbacka 1975, 132).

Finska halskedjor med mynt från 1000-talets skattfynd

Alla halskedjor från 1000-talet dekorerade med mynt som man känner till från Finland ingår i skattfynd och hör till samma typ: ”kedjor med av silvertråd flätade leder, sammanhållna av ringar, där hängprydnader, i första hand mynt, fästs” (Bäcksbacka 1975, 100). Tekniken består av s.k. öglestygn. Halskedjorna uppträder både som fragmentariska tillsammans med annat hacksilver och hela tillsammans med andra oskadade smycken (Bäcksbacka 1975).

I Finland känner man till hela eller fragmenterade halskedjor från sex skatter; två av dessa kommer från Egentliga Finland och fyra från Tavastland. I Bäcksbackas (1975) och Tomanteräs (1986) publikationer finns alla med utom en halskedja, Alanko i Hämeenkoski sn, en skatt som man hittade 1996 (Talvio 2002, 58, 155). Halskedjorna från Lehdesmäki i Hauho sn (fig. 3), Linnaniemi i Tavastehus sn och Alanko i Hämeenkoski sn är relativt fullständiga. Kedjorna från Anttila i Lundo sn, Nikkilä i Nousis sn och Luurila i Hattula sn är istället fragmentariska och skatterna innehåller också hacksilver. Utanför Finlands gränser har man bara hittat en fullständig och två fragmentariska flätade halskedjor av samma typ i Estland.

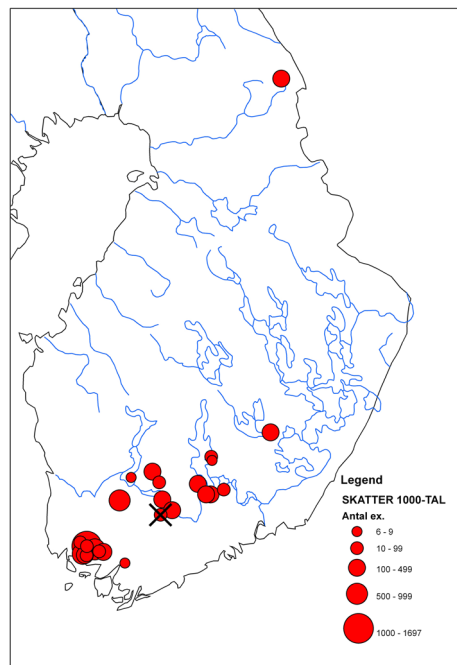

Fig. 2. Karta över 1000-talets skattfynd i Finland. X markerar platsen för Linnaniemiskatten.

Mynten i halskedjan samt övriga mynt
Linnaniemihalskedjan är 51 cm lång och består

av 15 dubbla flätade leder (fig. 4). Dubbellederna förbinds med varandra av ringar som är gjorda av runda tenar. De båda avslutande ringarnas ändrar har snotts till en dekorativ spiral. I halskedjan hänger nio mynt och fyra andra hängsmycken (Bäcksbacka 1975, 16).

Enligt Talvio (2002, 84-91) kom de första mynten från öster till Finland troligtvis någon gång under tidigt 800-tal eller redan före 800. De tidigaste mynten i skatten kan ha kommit till Finland någon gång före 850-talet. Skattens slutmynt är antingen tyskt (Mainz,

Fig. 3. Lehdesmäkihalskedjan. Skala 1:2.

Fig. 4. Linnaniemihalskedjan. Foto: Museiverket. Skala 1:2.

ärkebiskop Ruthard 1088-1109) eller engelskt (William II, Cross in Quatrefoil typ ca 1089-1092). Det verkar som att man har börjat samla ihop skatten någon gång vid 800-talets slut eller 900-talets början. Skatten har deponerats omkring år 1100 och detta skulle tyda på att skatten har samlats ihop under ungefär 200 år (fig. 5). Däremot skulle jag anta, med ledning av myntsammansättningen av de fullständigt bevarade halskedjorna, att man tillverkat den ursprungliga delen av halskedjan senare än man började samla ihop skatten.

I alla fyra fullständigt bevarade halskedjor sitter enbart islamiska eller bysantinska mynt i de ringar som håller ihop den flätade kedjan. Därför kan man anta att det visar halskedjornas ursprungliga utseende (Tab. 1). För att bestämma halskedjornas tillverkningstid får man därför utgå från dateringarna för dessa mynt. Enligt min åsikt sitter alla ursprungliga mynt i öglan. I de två fragmentariska halskedjorna från Paunküla sitter sekundära mynt på de ursprungliga platserna, men de sitter i en tråd. I halskedjorna från Linnaniemi och Lehdesmäki finns det spår av öglor eller ringar som saknar mynt. Jag antar att det även på dessa platser har suttit islamiska eller bysantinska mynt, men det går naturligtvis inte att bevisa.

Enligt slutmynten för de (ursprungliga) islamiska mynten är Paunküla den äldsta av de fullständigt bevarade halskedjorna. Halskedjan från Paunküla är speciellt intressant,

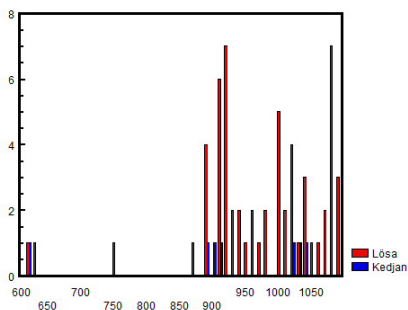

Fig. 5. Lösa mynt resp. mynt som är fästa i halskedjan i Linnaniemiskatten.

eftersom den innehåller tio islamiska mynt, men inga västerländska som alla andra halskedjor som hittats i Finland. Alla mynt i halskedjan kan antas vara ursprungliga och det yngsta av dessa ärpräglat 934/5. Eftersom myntimporten minskade kraftigt under 900-talets andra hälft är mynten från första hälften av 900-talet de dominerande ända fram till ca år 1000. Därför ger det yngsta myntet i detta fall inte någon närmare bestämning av när halskedjan tillverkats.

Alankohalskedjan innehåller det yngsta ursprungliga (islamiska eller bysantinska) myntet i samtliga halskedjor. Det ifrågavarande myntet ärpräglat 996-998 och detta betyder att den ursprungliga delen av halskedjan, och enligt min åsikt den ursprungliga delen av alla flätade halskedjorna, kan ha tillverkats tidigast ca år 1000 eller något senare. Alankohalskedjan innehåller sammanlagt 13 mynt, varav de islamiska (8 ex.) och bysantinska (2 ex.) kan antas vara ursprungliga. Det yngsta myntet i halskedjan är ett engelskt mynt,präglat ca 1009-1016. Därför kan man anta att man har lagt till nya mynt i halskedjan, d.v.s. sannolikt en generation senare.

Linnaniemihalskedjan innehåller fem ursprungliga mynt varav ett är sasanidiskt och fyra är islamiska. Det yngsta av de islamiska mynten harpräglat 925/6 och det yngsta myntet i halskedjanpräglat efter 1047. Man kan då räkna att man använt halskedjan och lagt till nya mynt under ungefär två-tre generationer.

Bland de fullständigt bevarade halskedjorna är Lehdesmäkihalskedjan den som senast blivit kompletterad med hängen. Den innehåller 19 mynt varav 11 islamiska är ursprungliga. Det yngsta islamiska myntet ärpräglat 972/3 och det yngsta av samtliga mynt ärpräglat efter ca 1075. Jag antar därför att man har använt halskedjan under ungefär tre-fyra generationer.

Halskedjornas ursprung

Hjalmar Appelgren behandlade Linnani-

emihalskedjan i en artikel redan 1912. Han föreslog att man uppfann öglestygnstekniken i Orienten, men att tekniken tillämpats i Baltikum. Hängsmyckena härstammar också från Orienten. Det triangelformiga hängsmycket på höger sida är förmodligen ett stycke från en persisk skål, ur vilken det klippts. Det hjärtformiga hängsmycket med niello är ett bältesbeslag. De två hängsmyckena i mitten är ett bältesbeslag och en lunula (halvmånformigt smycke). Appलगren drar slutsatsen att man tillverkat halskedjan med mynt och hängsmyckena, av hacksilver, inom nuvarande Finlands område. Dock utesluter han inte helt möjligheten att halskedjan tillverkats i Orienten. Han tar de yngsta österländska mynten till utgångspunkt för dateringen av halskedjan (Appलगren 1912, 5-26).

Enligt Appलगren hör de båda hjärtformiga hängena samt arabiska mynten till halskedjans primära hängen (Appलगren 1912, 16). Bäcksbäcka konstaterar däremot att den ursprungliga halskedjan endast skulle ha

bestått av de flätade lederna, mellanringarna och de österländska mynten. Bäcksbäcka menar att alla de primära halskedjorna kan ha gemensamt ursprung, eftersom alla delar som antas vara ursprungliga är likadana. Enligt henne finns det tydliga skillnader mellan de sekundära hängena, och de skulle ha tillfogats lokalt. De hjärtformade hängena kan vara en ersättning för förlorade mynt, eftersom den i Estland funna halskedjan endast bär österländska mynt. Däremot anser hon att det är svårt att avgöra var den primära halskedjan tillverkats, var man har fäst de arabiska mynten vid kedjorna samt hur länge mynten har varit i omlopp dessförinnan. Hon lämnar också frågan om de ursprungliga kedjornas datering öppen (Bäcksbäcka 1975, 106-107).

Tomanterä (Tomanterä 1986) konstaterar, att det är mycket svårt att närmare datera Linnaniemitypens halskedjor, men att största delen av halskedjorna dateras till 1000-talet även om fyndens slutmynt ofta är yngre. Hon påpekar att ca 90% av gravarna och

<i>Paunküla, Estland</i>	<i>Antal</i>	<i>Äldsta</i>	<i>Yngsta</i>
Islamiska	10	901/2	934/5
<i>Alanko</i>	<i>Antal</i>	<i>Äldsta</i>	<i>Yngsta</i>
Islamiska	8	909/10	996-998
Bysantinska	2	969-76	ca 977-989
Engelska	3	ca 997-1003	ca 1009-1016
Totalt	13	909/10	ca 1009-1016
<i>Linnaniemi</i>	<i>Antal</i>	<i>Äldsta</i>	<i>Yngsta</i>
Sasanidiskt	1	616	-
Islamiska	4	892/3	925/6
Engelska	3	ca 1023-1029	ca 1042-1044
Danskt	1	1047-1074	-
Totalt	9	616	1047-1074
<i>Lehdesmäki</i>	<i>Antal</i>	<i>Äldsta</i>	<i>Yngsta</i>
Islamiska	11	901/2	972/3
Tyskt	1	ca 1075-1080	-
Engelska	3	ca 991-997	ca 1029-1035
Svenskt	1	ca 1023-1029	-
Totalt	16	901/2	ca 1075-1080

Tab. 1. Myntsammansättningen i de fullständigt bevarade halskedjorna.

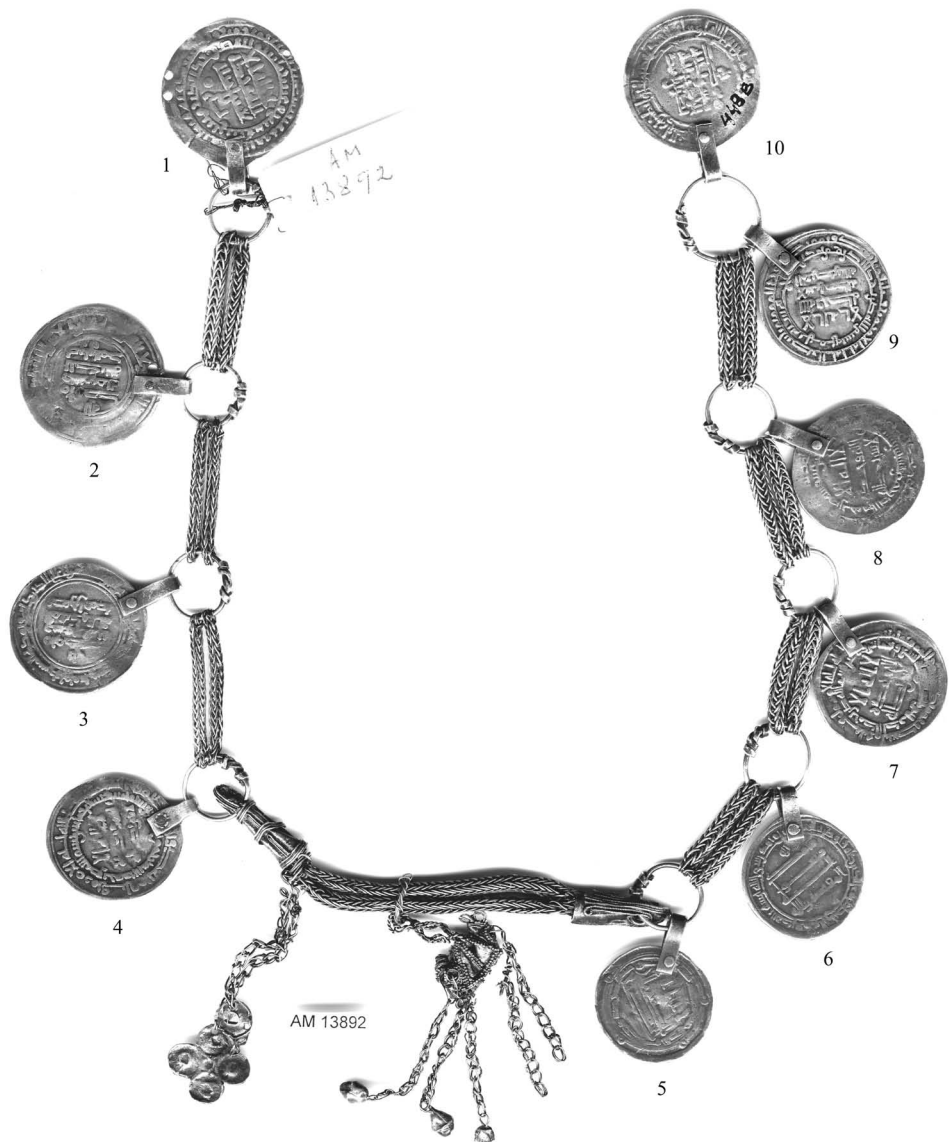

Fig. 6. Paunkilahalskedjan. Foto: Ivar Leimus. Skala 1:1,5.

Fig. 7. Paunküla. Den större fragmentariska halskedjan. Skala 1:1,5. Foto: Ivar Leimus.

skatterna som innehåller föremål tillverkade i öglestygnsteknik (t.ex. textilier från Birka, ryska armband, karelska hårsmücken), även innehåller importvaror från Orienten som islamiska eller bysantinska mynt, en våg eller filigranpärlor. Detta tyder på att även själva halskedjan skulle ha kommit österifrån. Tomanterä antar att om öglestygnstekniken skulle ha uppfunnits eller använts i Baltikum, så skulle tekniken ha levt kvar under en tid (Tomanterä 1986, 272-273).

I Paunküla, Estland hittade man en fullständig och två fragmentariska flätade halskedjor (Molvögin 1994, fynd 10A och 10B) (fig. 6-7). Dessutom omfattade fyndet 97 enstaka mynt med öglor. Mynten i den fullständiga halskedjan hade öglor av silver, medan de enstaka mynten däremot oftast hade öglor

av brons (Leimus 2007, 23). Enkla, klipta bronsöglor verkar vara typiska för Estland och därför är de troligen av lokal tillverkning (se t.ex. Molvögin 1994, 79-83, Leimus 2007, 361, 363). Öglor i halskedjan och bronsöglor i de enstaka mynten har troligen inte samma ursprung.

Utifrån spridningsbilden för alla halskedjorna (fig. 8) samt myntsammansättningen av de fullständigt bevarade halskedjorna vill jag hävda att alla de flätade halskedjorna är tillverkade under en kort tidsperiod, möjligtvis av en enda silversmed, omkring år 1000, sannolikt i Tavastland eller Egentliga Finland. Spridningsbilden (totalt sex halskedjor från Finland och tre från Estland) är svår att tolka på något annat sätt. Enligt min åsikt har de nya halskedjor som har kommit fram under

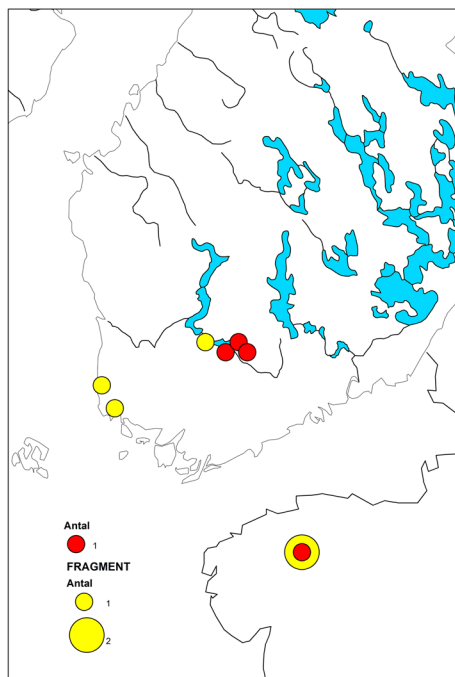

Fig. 8. Halskedjornas fyndorter.

1900-talet därför styrkt den uppfattning som Hjalmar Appelgren presenterade om tillverkningsområdet redan 1912.

Deponering

Nästan alla övriga mynt i skatten från Linnaniemi har en ögla eller rester av en ögla. Två engelska mynt har ett litet hål, troligen för en hängögla. Mynten har sannolikt utvalts selektivt från ett större material för att mynten skulle användas som smycken. Men på vilka grunder har man valt just dessa exemplar? Med säkerhet kan man säga att man har valt tydliga och välpräglade exemplar som inte var slitna. Bara ett engelskt mynt är mycket slitet.

Islamiska mynt var speciellt populära som smycken i Finland. Man gjorde även imitationer av islamiska mynt som bara användes som smycken. Sannolikt var de islamiska och bysantinska mynten populära som smycken p.g.a. deras storlek och dekoration (t.ex. Sarvas 1972, 7). De islamiska mynten är

bildlösa men trots det dekorativa. Eva Eriksson (Eriksson 2002, 8) menar att användarens möjliga värderingar av symboliken på de västerländska mynten kan spåras i ädelmetallen och korsmotivet. Korset är en religiös symbol som kunde ha betydelse både för betraktaren och bäraren. I Linnaniemihalskedjan har man vänt den sida som avbildar korset (med andra ord frånsidan) uppåt på alla fyra västerländska mynt. I detta fall kan man ändå ifrågasätta om man förstätt korset som en religiös symbol, eftersom man bara har fäst två av de fyra korsen i ”rätt” position; två av mynten har fästs så att korsen ses som kryss.

Varför man har gömt undan Linnaniemiskatten är svårt att bedöma. Har man gömt den tillfälligt eller slutgiltigt? Eva Eriksson (Eriksson 2002, 7-8) konstaterar i sin seminarieuppsats att vikingatida mynt med hänge är ett fenomen som främst kan kopplas till kvinnogravar och myntdepåer. Hon menar även att bäraren enligt dagens kända fyndkontexter kan sägas ha varit en kvinna. Jag skulle föreslå, att Linnaniemiskatten har varit en familjs egendom som har ackumulerats och gått i arv under flera generationer. Man har lagt till nya mynt och hängsmycken i halskedjan för att visa att halskedjan var i aktivt bruk. Man kan ifrågasätta om halskedjan varit en del av dräkten, alltså i bruk varje dag, eftersom de äldsta mynten i så fall borde vara mer slitna.

Tuukka Talvio (2002) har under alla omständigheter kunnat visa i sin avhandling att krig eller oroligheter inte lämpar sig som allmän förklaring av de vikingatida skatfynden i Finland, även om man inte i enstaka fall kan utesluta den möjligheten. I stället verkar de vikingatida skatterna i Norden ha med handel och myntimport att göra. Topparna för nedläggningstiderna verkar sammanfalla med tider när det inte var lätt få tag på mynt och man kan anta att priset på mynt gick upp (Talvio 2002, 84). Myntimporten hade praktiskt taget redan upphört i Finland då man gömde undan Linnaniemiskatten.

Litteratur

Appelgren, H. 1912. Die vielreihigen silbernen Gliederketten in finnländischen Funden. *Suomen Muinaismuisto Yhdistyksen Aikakauskirja XXIII*:2, 4-26. Helsinki.

Bäcksbäck, C. 1975. *Föremålsbeståndet i 1000-talets finska myntförande skattfynd* (Helsingin yliopiston arkeologian laitos, moniste 11). Helsinki.

Clarke, H. & Ambrosiani, B. 1991. *Towns in the Viking Age*. Leicester.

Edgren, T. 2008. The Viking Age in Finland. *The Viking world* (red. Stefan Brink i samarbete med Neil Price). London och New York, 470-483.

Eriksson, E. 2002. *Från mynt till pynt. Hängen på vikingatida bysantinska och anglosaxiska mynt*. B-uppsats i arkeologi, Stockholms universitet.

Granberg, B. 1966. *Förteckning över kufiska myntfynd i Finland* (Studia Orientalia 34). Helsinki.

Helsinki, SCBI – se Talvio 1978.

Leimus, I. 2007. *Sylloge of Islamic coins 710/1-1013/4 AD : Estonian public collections*. *Thesaurus historiae* 2. Tallinn.

Molvögin, A. 1994. Die Funde westereuropäischer Münzen des 10. bis 12. Jahrhunderts in Estland. *Numismatische Studien; H.10*. Hamburg.

Nordman, C.A. 1921. *Anglo-Saxon Coins Found in Finland*. Helsingfors.

Salmo, H. 1948. Deutsche Münzen in vorge-

schichtlichen Funden Finnlands. *Suomen Muinaismuisto Yhdistyksen Aikakauskirja – FFT* 47. Helsinki.

Sarvas, P. 1972. *Länsi-Suomen ruumishautojen raha-ajoitukset* (Helsingin yliopiston arkeologian laitos, moniste 6). Helsinki.

Schulz, E.-L. och H.-P. 1988. *Hämeenlinna (58) Varikkoniemi. Kaivauskertomus 1986-1988*. Utgrävningsrapport, Museiverket.

Schulz, E.-L. och H.-P. 1993. Hämeenlinna Varikkoniemi - eine späteisenzeitliche-frühmittelalterliche Kernsiedlung in Häme. *Suomen Museo* 1992, 41-85.

Taavitsainen, J.-P. 2005. Roska ei valehtelee: Nuoret ajat ja arkeologia. *Tieteessä tapahtuu* 5/2005, 19-26.

Talvio, T. 1978. The National Museum, Helsinki, and other public collections in Finland. Anglo-Saxon, Anglo-Norman, and Hiberno-Norse Coins. *Sylloge of Coins of the British Isles* 25. London.

Talvio, T. 2002. *Coins and coin finds in Finland AD 800-1200*. Iskos 12. Helsinki.

Tomanterä, L. 1986. Jewellery or technology imported? The late Iron Age and related problems. *Traces of the Central Asian in the North*. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 194, 263-278

Viitanen, E.-M. 1995. *Hämeenlinnan Varikkoniemen myöhäisrautakautisen ja varhaiskeski-aikaisen asuinpaikan kaivauksissa löytyneet kiinteät rakenteet ja palanut savi*. Laudatur arbete i arkeologi, Helsingfors universitet.

Myntförteckning

Bestämningarna för de sasanidiska och de islamiska mynten bygger på Granberg 1966, de tyska mynten på Salmo 1948 (några bestämningar har reviderats), de engelska och skandinaviska på Nordman 1921 och Talvio 1978.

		Datering	Anmärkning
	SASANIDISKA RIKET		
	Xusro II 590-628		
1	RD (Rayy) 26. Granberg 1482	616	I halskedjan, drachm
2	D (Darabgard) 35. Granberg 1483	625	Ögla, drachm
	KALIFATET		
	<i>Abbasider</i>		
	Abu l-'abbas a1-Saffah 749-754		
3	al-Kufah 132-136 e.H. Granberg 1484	751	Spår av ögla

	Al-Mu'tamid 870-892		
4	Arminijah 261-269 e.H. Granberg 1485	874-83	Rester av ögla
5	Samarqand 279 e.H. Granberg 1486	892/3	I halskedjan
	Al-Muqtadir 908-932		
6	Madinat al-Salam 300 e.H. Granberg 1487	912/3	I halskedjan
	Al-Radi 934-940		
7	Madinat al-Salam 322 e.H.934 Granberg 1488		Spår av ögla
	<i>Samanider</i>		
	Isma'il b. Ahmad 892-907		
8	Balh 293 e.H. Granberg 1493	905/6	Ögla
9	Samarqand 282 e.H. Granberg 1490	895	Rester av ögla
10	Samarqand 292 e.H. Granberg 1492	904/5	I halskedjan
11	al-Shash 281 e.H. Granberg 1489	894/5	Ögla
12	al-Shash 283 e.H. Granberg 1491	896/7	Rester av ögla
13-14	al-Shash 293 e.H. Granberg 1494-1495	905/6	Rester av ögla
	Ahmad b. Isma'il 907-913		
15	Andarabah 299 e.H. Granberg 1498	911/12	Ögla
16	Andarabah 295-299 e.H. Granberg 1499	907-912	Spår av ögla nithål
17	Samarqand 301 e.H. Granberg 1500	913/4	Ögla
18	al-Shash 296 e.H. Granberg 1496	908/9	Rester av ögla
19	al-Shash 298 e.H. Granberg 1497	910/11	Spår av ögla
	Nasr b. Ahmad 913-942		
20	Badahsan 302 e.H. Granberg 1501	913/4	Rester av ögla
21	Nisabur 306 e.H. Granberg 1502	918/9	Rester av ögla
22	Samarqand 325 e.H. Granberg 1505	936/7	
23	al-Shash 313 e.H. Granberg 1503	925/6	
24	al-Shash 322-9 e.H. Granberg 1504	93(3-941)	Spår av ögla nit
	Nuh b. Nasr 942-954		
25	Samarqand 334 e.H.	945	

26	Granberg 1506 al-Shash 341 e.H. Granberg 1507	952/3	Rester av ögla
27	Mansur b. Nuh 961-976 al-Shash 363 e.H. Granberg 1508	973/4	Spår av ögla
28	<i>Buwayhider</i> Rukn al-Dawlah 932-976 al-Muhammadiyah 349 e.H. Granberg 1511	960/1	Spår av ögla Nithål
29	ʿAbud al-Dawlah och Rukn al-Dawlah 949-976 Arragan 345 e.H. Granberg 1512	956/7	Ögla
30	<i>Zijarid</i> Bistun b. Wasmagir 967-976 Gurgan 357-359 e.H. Granberg 1513	967-970	Ögla
31	<i>Uqailider</i> Husam al-Dawlah och Ganah al-Dawlah 996-1000 al-Mausil (387-389) e.H. Granberg 1515	997-999	Ögla
32	<i>Efterpräglingar av samanider</i> Ahmad b. Isʿmail "al-Shash 2(9)7" e.H. Granberg 1509	"909/10"	Spår av ögla Niten sitter kvar Barbarisk omskr.
33	<i>Brakteat</i> ʿAbdalmalik b. Nuh Granberg 1510	-	Nit
VOLGA BULGAR			
34	Muʿmin b. al-Hasan Bulgar 366 e.H. Granberg 1514	976/7	Rester av ögla
TYSKA RIKET NIEDERLOTHRINGEN			
35	<i>Kölnområdet</i> Köln Ärkebiskop Hildolf 1076-1079. Häv. 360. Salmo 35:521. 1,52 g.		
36	Andernach Ärkebiskop Pilgrim & kejsar Konrad II 1027-1036. Salmo 38:25. 1,13 g		
37	SACHSEN <i>Westfalen</i> Dortmund Kung Heinrich IV 1056-1084. Dbg 766a)(766. Berghaus 1978, XX. Salmo 43:50. 1,46 g		
38-39	Münster Mynttherre? (efter ca 1075). Dbg 767. Berghaus 1968, 16:1-2. Salmo 44:1-2. 1,49 g, 1,33 g		

Niedersachsen

Goslar

- 40 Kejsar Heinrich IV 1084-1106. Dbg 671. Salmo 54:8. 1,12 g
41 Kung Hermann von Salm 1081-1088. Dbg 676/676a. Salmo 54:20. 1,19 g

Herford

- 42-43 Mynttherre? Dbg 2041. Berghaus 1968, 16:4. Salmo 60:1-2. 1,24 g, 1,13 g

Ostfalen

Magdeburg

- 44-45 Mynttherre? Dbg 650 var. Salmo 64:37-38. 1,14 g, 1,19 g.

FRANKEN

Mainz

- 46 Ärkebiskop Ruthard 1088-1109. Dbg 815 var. Salmo 75:331. 0,87 g

SCHWABEN

Strassburg

- 47 (Kejsar Konrad II 1024-1039). Präglad ca 1046-1053 (Johansson 2007, 6).
Dbg 707. Salmo 78:52.

Bronsögla

BAYERN

Regensburg

- 48 Kung Heinrich III 1039-1042. Dbg -. Hahn 38B. Salmo 87:21. 1,48 g

OBESTÄMD

Myntort? (Bouillon?)

- 49 Mynttherre? Salmo 93:147. 0,93 g

ENGLAND

Æthelred II 978-1016

Long Cross typ

- 50 Huntingdon, Ælfric. Helsinki SCBI 209. 1,65 g
51. London, Leofstan. Helsinki SCBI 287. 1,57 g
52 Southampton, Spileman. Helsinki SCBI 330. 1,46 g

Rester av ögla
Rester av ögla,
mycket sliten
Rester av ögla

Subsidiary Long Cross variant

- 53 Cambridge, Eadwine (Edwine). Helsinki SCBI 371. 1,41 g

Hål

Last Small Cross typ

- 54 Cissbury, Ceolnoth (Ciolnoth). Helsinki SCBI 455. 1,53 g
55 Lincoln, Bruntat. Helsinki SCBI 485. 1,66 g

Hål

Cnut 1016-1035

Quatrefoil typ

- 57 Maldon, Ælfwine. Helsinki SCBI 678. 1,03 g

Pointed Helmet typ

- 58 London, Wynstan. Helsinki SCBI 810. 1,07 g
59 York, Wulfnoth (Wulnoth). Helsinki SCBI 844

I halskedjan

Harold I 1035-1040

Fleur-de-Lis typ

- 60 Lincoln, Osmund. Helsinki SCBI 888

I halskedjan

- Edward Bekännaren 1042-1066*
Radiate Small Cross typ
 61 Leicester, Sæwine. Helsinki SCBI 897 I halskedjan
- William I 1066-1087*
Sword typ
 62 Exeter, Semær. Helsinki SCVBI 910. 1,36 g
- *William II 1087-1100*
Cross in Quatrefoil
 63 London, Edric. Helsinki SCBI 916. 1,39 g
 SKANDINAVIEN
- Efterprägling av anglo-saxisk typ*
 64 Æthelred II, Long Cross typ. Helsinki SCBI 978. Malmer 1997, 375.1533.1. 1,33 g
 DANMARK
- 65 Knut den Store 1018-1035 Lund. "London, Brhthnoth". Helsinki SCBI 650.
 Malmer 1997, 707.1903. 1,22 g.
- 66 Sven Estridsen 1047-1074. Lund, förvirrad. Hbg 6. I halskedjan

Svensk og gotlandsk mynt ofret til St. Olav i Bergen

Svein H. Gullbekk

Mens svensk middelaldermynt ikke er funnet i store antall utenfor Fastlandssverige, er gotlandske mynter funnet i skatte- og løsfunn mange steder utenfor Gotland, særlig Fastlandssverige, Finland, Estland, Lettland og Danmark. I Norge kjennes imidlertid bare to funn med gotlandske middelaldermynt, et løsfunn fra Kongsgården i Gamlebyen i Oslo og i den store Dæliskatten fra Stavsjø i Hedmark fylke med t.p.q. 1196.¹ Der ble det til gjengjeld funnet så mange som opp mot 124 gotlandske penninger.² Svensk mynt fra slutten på 1200- og 1300- tallet er imidlertid i flere kirkefunn og flere norske skattefunn fra 1300-tallet som inneholder svensk mynt. Samlet sett dreier dette seg om betydelige antall, nærmere 700 mynter som alle er funnet i de østlige delene av Norge. Størsteparten av de svenske myntene stammer fra perioden etter 1319.³

I Norge finnes det imidlertid en skriftlig kilde som omtaler svensk og gotlandsk mynt i noe som kan ha vært betydelig omfang i Bergen i året 1308. Brevet ble utferdiget av kong Håkon V (1299-1319), men adressen som oppgis var kirkelige miljøer i Bergen. Bakgrunnen var at det ble oppbevart betydelige summer i mynt som hadde kommet inn som offer til St. Olavs alteret i Jonskirken.

Kiste med offermynt – engelsk, fransk, svensk og gotlandsk mynt

Den kilden som danner utgangspunktet for denne artikkelen var en kunngjøring fra Kong Håkon V i 1308, der han hadde latt en kiste med St. Olavs Offer hos Abbed Peter i Jonskirken i Bergen føre til Apostelkirken hvor pengene i kisten ble opptalt. Formålet med å flytte pengene var at intet skulle bli Kirken berøvet mens Erkestolen var ledig.⁴ Bakgrunnen for å flytte pengene lå trolig i det faktum at Jonsklosteret som Jonskirken lå under hadde både alvorlige disiplinære og økonomiske problemer. I 1306 hentet biskop Arne av Bergen en broder Aslak fra Stavanger for å bringe orden i økonomien.⁵ Et par år senere, i samme år som kunngjøringen om

Olavsofferet stammer fra, henvendte abbeden ved Jonsklosteret seg til Paven for å få hjelp fordi noviser, kanniker og lekbrødre hadde lagt hånd på hverandre og fordi flere hadde ervervet stillinger ved klosteret gjennom simoni.⁶ Kunngjøringen om at Olavsofferet ble flyttet fra Jonskirken føyer seg inn i rekken av problematiske forhold ved Jonsklosteret som er bevart i forskjellige skriftlige kilder fra disse årene. Det er imidlertid paradoksalt at en kirke som tilsynelatende hadde alvorlige økonomiske vanskeligheter satt på offer som beløp seg til flere hundre mark i utenlandske mynt.

Kunngjøringen gir inngående beskrivelse av hendelsesforløpet; låsene på kisten, som var forseglet med erkebiskopens sekret, ble åpnet i nærvær av herr Finn Halldorsson og sira Erlend Styrkársson, kanniker i Nidaros, og herr Erling Ámundesson og herr Une Petersson. Kisten inneholdt seks pungen med henholdsvis 61 veide mark i turonske grot, 40 mark og 12 øre i vekt i engelsk mynt, 53 ½ mark i vekt i engelsk mynt, 88 mark i vekt i svenske, gotlandske og andre penger og 104 ½ mark i svenske, gotlandske og andre penger.⁷ Det er ikke bare det faktum at de geistlige i Jonskirken var i besittelse av store mengder utenlandsk mynt som var overraskende, men det faktum at franske gros tournois og gotlandsk mynt utgjorde betydelige andeler var like overraskende. Funn av franske gros tournois er ellers sjeldne i Norge, men franske gros tournois, engelske sterlinger var internasjonale handelsmynter og hadde trolig en naturlig plass blant kjøpmennene i Bergen i høymiddelalderen. Det var blant annet slik mynt paven gjerne mottok som betaling for tiende og peterspenger. Med bakgrunn i interessen motsetningene mellom paven og den norske kongen når det gjaldt å føre sølv ut av landet i 1280-årene, kan disse myntene meget vel ha blitt gjemt unna med formål å sende den videre til paven. Det synes klart at de geistlige med ansvar for offerinntektene i Jonskirken har sortert ut gros tournois og engelske ster-

linger, mens de har samlet gotlandsk og alle andre myntslag i en pott.

Hvorfor ingen norske mynter?

Når den omtalte kisten ikke inneholdt norsk mynt må det ha utgangspunkt i særlige forhold. Norsk mynt var på denne tiden helt dominerende i Norge. I henhold til Håkon Vs lovgivning (utstedt 1299-1311 i flere utgaver) var kongens mynt gyldig. I tillegg skulle mynt av brent kvalitet (typisk engelske sterlinger) være gyldige i større transaksjoner som jordhandler. En gjennomgang av norske skatte- og kirkefunn fra denne perioden viser at mindre enn 1 % av alle mynter som er funnet fra Håkon Vs regjeringstid (1299-1319) er utenlandske. Det finnes ingen rimelig grunn til å tro at det bare ble ofret utenlandsk mynt i Jonskirken i Bergen. Norsk mynt har trolig utgjort størsteparten av det som ble gitt som offermynt til St. Olav. Den norske mynten var imidlertid gangbar mynt, og har trolig blitt trukket ut og satt i omløp for å dekke kirkens løpende utgifter i det bergenske samfunn. Offerpenger skulle dekke deler av utgiftene til bønnehold, voks, vedlikehold i kirken og fattigomsorg med mer.

Dessverre gir ikke kilden redegjørelse for hvilke typer svenske og gotlandske mynter som fantes i de to pungen. Noe annet er heller ikke å vente. Detaljerte redegjørelser for mynttyper finnes bare i svært sjeldne tilfeller i middelalderse skriftlige kilder. Spørsmålet blir om det er mulig å si noe om hvilke svenske og gotlandske penger dette faktisk var snakk om.

Hvor mye svensk og gotlandsk mynt?

Referansen til gotlandsk mynt står oppgitt sammen med referanser til andre penger av udefinerbart slag. Det er således umulig å fastslå hvor stor del av de to pungen der gotlandsk mynt omtales som faktisk dreier seg om gotlandsk mynt. Disse to pungen omfatter imidlertid summer av betydelig størrelse; 104 ½ mark og 88 mark veid, til sammen 192 ½

mark veid. Når det gjelder henvisningen til andre penger, er det liten grunn til å tro at det dreier seg om norsk mynt. Norsk mynt ville med all sannsynlighet vært sortert for seg og omtalt som en eller flere egne poster i en slik oversikt. Når det gjelder fremmede myntslag omtales engelsk, fransk, svensk og gotlandsk mynt i oversikten. Med tanke på den tyske hansaens nærvær i Bergen er det rimelig å tro at tysk og muligens nederlandsk mynt av forskjellig slag ville funnet veien til St. Olavsalteret i Jonskirken. Selv om den danske mynten på dette tidspunktet var av heller slett kvalitet, er det rimelig å tro at også dansk mynt ble ofret i Bergen. Med utgangspunkt i det vi vet om hvor langt mynt i enkelte tilfeller kunne reise, skal vi ikke utelukke at det fantes mindre innslag av mynt fra fjernere strøk i Bergen. Slike mynter kunne ha blitt brakt til Bergen av handelsmenn og pilegrimmer. For alt vi vet inneholdt begge de to pungene med svenske, gotlandske og andre penger en rekke forskjellige myntslag. Med tanke på at de eneste myntslagene som faktisk oppgis er svensk og gotlandsk mynt, sannsynliggjør det at disse myntslagene utgjør en betydelig del av innholdet i de to pungene, kanskje også hovedparten av myntene. I så fall kan det svenske og gotlandske innslaget ha utgjort så mye som 100 mark eller mer (fig. 1-2). Det ville igjen bety at antallet mynter i de to pungene samlet sett lå et sted mellom 25 000 og 30 000. Hvor stor andel av dette som var svensk og gotlandske mynt er vanskelig å anslå.

St. Olavs plass i svensk og gotlandsk helgendyrkelse

St. Olav eller Hellig Olav som han ofte omtales som i norske kilder var *Rex perpetuus Norvegiae*, Norges evige konge. Han var den sentrale skikkelsen i norsk middelalder. Hovedalteret til Hellig Olav lå i Nidaros der skrinet med helgenkongens levninger befant seg. Det var hovedgrunnen til at Nordens største katedral ble reist i Nidaros og at denne byen

ble sete for den norske erkebiskopen fremfor Bergen og Oslo.⁹

St. Olavskulten bredte seg raskt utover Norges grenser. Fra middelalderen kjenner vi kirker og altre dedikert til St. Olav flere steder på De britiske øyer, i Finland, Sverige, Danmark og på Gotland. Til og med på en av pilarene i Fødselskirken i Betlehem finnes et Olavs-bilde fra andre halvdel av 1100-tallet. Bare i Sverige finnes det flere enn 500 bevarte Olavs-bilder hvorav omkring 370 er skulpturer.¹⁰ Det eldste svenske Olavs-bildet er et kalkmaleri fra Kaga kirke omkring 1225.

I Danmark ble det også preget mynt som danske numismatikere mener er forsynt med et bilde av den norske helgenkongen. Penninger slått i Hedeby av kong Magnus den gode (dansk og norsk konge 1042-1047) er forsynt med bilde av en kraftig mann med korsstav i høyre hånd. Kong Magnus var sønn av Olav den hellige, og mynten skal være preget etter slaget på Lyrskov Hede ved Schlesvig i 1043 der Magnus stoppet en stor invasjon av slaviske stammer.¹¹ Hellig Olav er også brukt som sentral skikkelse i svenske bysegl (stadssigill) fra Torshälla, Södertälje og Norrköping.¹² I Finland hadde tre av ni landskap fremstillinger av St. Olav i helfigur i sine landskapssegl.¹³

I middelalderen ble Olav den hellige Nordens mest populære helgen, og særlig i Østersjøområdet der Olav Haraldsson, ifølge Gutasagaen, drev kristningsvirksomhet på Gotland omkring 1029. Der skulle han reist et bønnehus på samme sted som Akergarns kirke sto. Denne kirken har blitt identifisert som S:t Olofholms kapell i Hellvi socken.¹⁴

Fig. 1. Birger Magnusson 1290-1318. Penning med krone(B). Det kan ha vært slike mynter som ble ofret til St. Olav i Bergen 1308. Privat eie. Foto: Kenneth Jonsson.

Denne helgendyrkelsen er i dag bevart flere steder gjennom St. Olavs altre og skulpturer som viser Hellig Olav. Et utsøkt eksempel på en St. Olavs skulptur finnes i Väte kirke på Gotland. Treskulpturen dateres ca. 1275-1300 og er trolig fremstilt ved et lokal verksted. Svensker og gotlendinger som besøkte Bergen i årene etter 1300 ville være godt kjent med Hellig Olav som den mest sentrale og trolig også mest bekjente helgenen i norske kirker. Når de skulle ofre til et alter er det derfor ikke oppsiktsvekkende at de valgte å gi sine pekuniære offer til St. Olavs alteret i Jonskirken som lå sentralt plassert i Bergen. At de valgte å bruke sine svenske og gotlandske mynter er heller ikke så vanskelig å forstå med bakgrunn i at slike mynter ikke var gyldige i det norske kongeriket, mens forholdet mellom enkeltindivid og helgenen var en personlig relasjon hevet over pengelovgivningen. Kanskje var det slik at den enkelte følte seg nærmere sin bekjente Olavshelgen da han eller hun brukte sine lokale penger som offer for å bøte på og avhjelpe forhold som kanskje tross alt fantes et sted der hjemme, langt fra Bergen.

Jonskirken tilhørte Jonsklosteret, et augustinerkloster grunnlagt i Bergen andre halvdel av 1100-tallet. Under utgravninger i 1895-6 ble rester av Jonskirkens ytre sokkel og søyler avdekket ovenfor Strandgaten sentralt i Bergen. Det finnes i dag bare rester av steiner fra kirkens sokkel i Historisk museum i Bergen.¹⁵

Det fantes også en egen Olavskirke i Bergen, en liten romansk steinkirke med beliggenhet i Vågsbotn, under det som i dag er Domkirken (reist etter brannen i 1248). Den eldste Olavskirken ble trolig reist en gang i

Fig. 2. Gotland. Visby. Penning med W, slutten av 1200-tallet/begynnelsen på 1300-tallet. Det kan ha vært slike mynter som ble ofret til St. Olav i Bergen 1308. Privat eie. Foto: Kenneth Jonsson.

årene 1150-1180.¹⁶ Det fantes flere Olavsaltre i Bergen. På 1300-tallet var det flere klostre og kirker i Bergen enn i noen annen norsk by; 5 klostre og 20-23 kirker og kapeller.¹⁷ Det var i byen flest mennesker kunne nås. Derfor ble klostrene lagt der. I tillegg ble kirkene gjerne plassert ved ferdsselsårer. Fransiskanernes Olavskirke lå ved innfartsåren til byen over land, mens dominikanernes Olavskirke ble lagt ved sjøveien ut av byen.¹⁸ Jonskirken lå svært sentralt plassert, innerst i vågen. Med utgangspunkt i beliggenhet burde den ha hatt gode forutsetninger for å tiltrekke seg besøkende fra byens egen befolkning og tilreisende handelsmenn og pilegrimmer.

En enestående kilde

Det er verdt å merke seg at gotlandsk utmynting lenge har stått i en særstilling fordi det er bevart så store antall mynter og de har til samme tid en utbredelse som strekker seg utenfor Gotland. Det er imidlertid ikke registrert gotlandske mynter i norske skattefunn fra Vestafjellske Norge eller tiden etter 1200.¹⁹ Den skriftlige kilden som danner utgangspunktet for denne artikkelen forteller for første gang om gotlandsk mynt så langt vest som Bergen. Samtidig forteller denne kilden om mynter i et antall som dels stiller skattefunnene i skyggen.

På samme måte som på Gotland og Fastlandssverige er det funnet store antall middelaldermynter under gulvene i norske kirker.²⁰ De fleste av disse myntene havnet i kirkene som en følge av offerspill, det vil si at mynt ble mistet under ofring til altere, offerstokker og offerpunger som ble sendt rundt i kirken. Over hele den vestlige kristenhet er vi vitne til at offerstokker og hellige skrin og kilder var store inntektskilder, ja ofte hovedinntektskilden, til både kirker og klostre. I et privilegiebrev fra kong Magnus Erlingsson for den norske kirke utstedt [1163-1177] heter det at enhver som søkte til den norske kirke for å gi almisser, såvel utlendinger som nordmenn, skulle få fritt leide. Å kunne ofre til sine helgener var

altså en lovfestet rett for utlendinger allerede under andre halvdel av 1100-tallet.

At mynt ble ofret i norske kirker er på ingen måte noe enestående i norsk, nordiske eller europeisk sammenheng, men den omtalte kilden er enestående i norsk sammenheng fordi det er eneste referansen til gotlandsk mynt i norske middelalderdokumenter fra tiden før Svartedauden. Kildens utførlige beskrivelse av kisten, pungene og hvordan de ulike myntslagene var sortert med angivelse av eksakte pengesummer, gjør det rimelig å feste lit til det som står skrevet. Dette lille skriftstykket gir innblikk i forhold som arkeologien ellers ikke forteller noe om; gotlandsk og svensk mynt i Bergen. Store beløp i utenlandsk mynt betalt til St. Olavs alter i Bergen. Bergen var på denne tiden Norges største by. Likevel er det grunn til å tro at St. Olavs alter i Nidaros innbrakte betydelige større summer gitt av tallrike tilreisende pilegrimmer.

Noter

- 1 Kolbjørn Skaare. Myntfunnet fra Dæli. Nes og Helgøya. *Nes Historielag, årbok* 1983, 11-20. Nanouschka Myrberg har fremført interessante synspunkter på datering av dette, for Norge, viktige skattefunnet, Nanouschka Myrberg, *Ett eget værde. Gotlands tidligaste myntning, ca 1140-1220*, Stockholm Studies in Archaeology 45, Stockholm 2008, 276, nr. 75.
- 2 Skaare 1983.
- 3 Svein H. Gullbekk, *Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen*, Museum Tusulanum Press: København 2009, 164.
- 4 *Diplomatarium Norvegicum* (heretter forkortet DN) II, 96.
- 5 DN I, 107.
- 6 DN IX, 78.
- 7 "... fyrst i æinum pung at vagh æin morkk ok sextighir marka af storom hvitum turnærsom, item i adrum pung tolf aurar ok fioretighi marka at vagh i ænskom peningom. item i þridia pung half fiorda mork ok fimtigher marka at vagh i ænskom peningom. item i fiorda pung atta merker ok atta tigher marka at vagh af svænskom gotneskom ok samfængnom peningom. item i fimta pung half fimta mork ok tiutigher marka af svænskom gotneskom ok samfængnom peningum. item i setta pung hundrada marka tir/oe/tt at vagh i svænskom

gotneskom ok samfængnom peningom. fanzst medr þessom peningum hvarke bref ne nokorss annarss kornar pella. Oc til sanz vitnis burdar ...” (DN II, 96).

- 8 Gullbekk 2009, 42-47.
- 9 Øystein Ekroll, St. Olavs skrin i Nidaros, i Steinar Imsen (red), *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537*. Søkely på Nidaroskirken og Nidarosprovinsens historie, Senter for middelalderstudier, NTNU. Skrifter nr. 15, Trondheim 2003, 325.
- 10 Anne Lidén, Bilden av Sankt Olav, i Lars Rumar (red), *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden*, Skrifter utgivna av Riksarkivet 3, Stockholm 1997, 29.
- 11 C. J. Becker, Olav den Hellige på danske mønter, i Jørgen Steen Jensen (red.), *Tusindtallets Danske Mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling*, Nationalmuseet, København 1995, 74.
- 12 Lidén 1997, 43.
- 13 Jyrkii Knuutila, Sankt Olav i Finlands kyrkliga konst under medeltiden, i Lars Rumar (red), *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden*, Skrifter utgivna av Riksarkivet 3, Stockholm 1997, 104.
- 14 A. Edle, S:t Olofholms kapell i Hellvi socken, *Sveriges kyrkor*, Bd. II, Stockholm 1935.
- 15 Knut Helle, *Bergen bys historie, I, Kongssete og kjøpstad, fra opphavet til 1536*, Universitetsforlaget 1982, 142.
- 16 Op. cit., 145.
- 17 Op. cit., 581.
- 18 Op. cit., 608.
- 19 Myrberg 2008, 276.
- 20 Årsaken til mynt under norske kirkegulv har avstedkommet en rekke synspunkter i litteraturen. Jf. Hans Holst, Numismatiske kirkefunn, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1953 (1955), 1; Olaf Olsen, Kirkegulvet som arkæologisk arbeidsmark, *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1958, 17-30; Herleik Baklid, "... nær folkje kallar på Gud." *Myntfunn under kirkegulv i sosialhistorisk perspektiv*. Universitetet i Oslo 1993; Herleik Baklid, "Hvad der har bragt dem gjennom gulvet er dessverre efter al sansynlighet en hemmelig ofring [...]." *Heimen* nr. 3, 1995, 181-196; Herleik Baklid, Folket må samles i Jesu tro, der hvor fra oven det klinger (...). *Ringebu stavkyrkje. Sognekirken i form og funksjon*. Ringebu 1998, 32-40; Inger Helene Vibe Müller, Kirkefunn som arkeologisk og kulturhistorisk kildemateriale, *Universitetets Oldsamlings Årbok* 1982/1983; Brita Malmer, Myntfynd i kyrkor, *Hikuin* 12, Moesgård 1986, 120; Karin Berg, Coins in

churches: A means of payment? Part one. *Coins and Archaeology*, red. Helen Clarke and Erik Schia. Medieval Archaeology Research Group, proceedings of the first meeting at Isegran, Norway 1988. BAR International Series 556, Oxford 1989, 79-80; Kolbjørn Skaare, Om myntfunn i kirker. *Kirkearkeologi og kirkekunst. Studier tilegnet Håkon og Sigrid Christie*. Øvre Ervik 1993, 81-92.

21 *Norges Gamle Love*, I, 442-444.

Tallinns 3-groschen 1596 – varför och av vem?

Ivar Leimus

Det finns ett mynt från Tallinn (Reval) som har blivit livligt debatterat i Sverige under senare år. Det gäller den unika 3-groschen 1596 som kommer från Georg von Franckens samling och som senare såldes till Sven Svensson.¹

Det finns emellertid skäl att vara skeptisk till dess äkthet. Enligt en av Sigismund utfärdad förordning från 1594 måste Tallinn upphöra med sin egen valuta² och acceptera att övergå till svensk mynträkning.³ Det verkar göra förekomsten av ett polskorienterat mynt osannolikt, vilket i sin tur medför att det här aktuella myntet måste vara en förfalskning.

Det finns emellertid några dokument i Tallins stadsarkiv som ger en alternativ lösning. Bland det material som behandlar stadens myntning finns ett odaterat brev från den lokale myntmästaren Hans Stippelt till stadens magistrat.⁴ I brevet förklarar myntmästaren att det är omöjligt att följa den föreskrivna

svenska myntstandarden och ber om tillåtelse att få prägla s.k. dutkens.⁵

Det är sannolikt att brevet skrevs någon gång vid årsskiftet 1595–1596 med ledning av ett utkast till ett brev daterat 7 feb. 1596 skrivet av en medlem av magistraten till den svenska kungen (Sigismund).⁶ Han klagar över utförseln av gamla goda mynt (d.v.s. mynt med hög silverhalt) från Tallinn till Riga och andra platser, där de därefter smälts ner och ersätts av polska och lithauiska 3-groschen (fig. 2). Det hävdas att detta faktum förhindrade myntmästaren från att kunna prägla fullvärdiga ören och därmed följa den svenska myntstandarden. Därför ombeds kungen att ge tillstånd till att prägla 3-groschens även i Tallinn (“[...] alhir ebenmessig dutken, als dreygroscher schlahen zu lassen vorgunnet werden solte.”).

Vid en första betraktelse kan man förundras över varför polska 3-groschen, som präglades från silver som höll 13½ lod (843,75%), kunde vara sämre än svenska ören som hade en silverhalt av 250%.⁷ Enligt den polska standarden skulle 82,6 ex. av 3-groschen präglas av en silvermark enligt Krakówvikt (ca 198 g).⁸ Eftersom växelkursen för en taler i Polen var 36 groschen var det möjligt att köpa en taler för 24,71 g rent silver om köpet gjordes i 3-groschenmynt. Vid samma tid i Tallinn kostade en taler inte 35–36 utan 40 öre, d.v.s. 27,20 g rent silver, enligt det brev myntmästaren i Tallin Hans Stippelt skickade till stadens råd 10 mars 1598.⁹ Han hade följaktligen rätt när han klagade över att det var omöjligt att köpa talrar med svenska

Fig. 1. Sigismund. Tallinn. 3 groschen 1596. Foto: Kungl. Myntkabinettet.

Fig. 2. Polen. Sigismund III. Marienburg, 3 groschen 1594. Reprofoto.

Fig. 3. Sigismund. Tallinn. 1 öre 1597. Antellska samlingen, Helsingfors. Foto: Kenneth Jonsson.

mynt, eftersom mängden silver i en köpt taler var lägre än mängden silver i den summa som behövdes för att köpa talern. Därför hade de äldre lokala mynten betydelse som silver till myntningen. Nu var de dessutom på väg att exporteras.

För att förklara situationen beträffande myntningen ville myntmästaren göra en uppvakning hos kungen.¹⁰ Det är sannolikt att detta var skälet till att man präglade ett prov på hur ett ex. av Tallinn 3-groschen skulle se ut. Av myntets inskrifter framgår att myntmästaren inte hade punsar som passade för att göra ett antal tecken till de nya stamparna utan var tvungen att gravera dem. Det går inte att utesluta att den begäran som skickades från Tallin stöddes av en kollektiv ansökan från livländska städer adresserad till kung Sigismund och med förslag om en gemensam valuta för hela Livland.¹¹

Med ledning av den därpå följande myntningen i Tallinn blev resultat av Tallinns och andra livländska städers begäran utan påföljd. År 1597 präglades, av allt att döma i begränsad upplaga, 1 öre (fig. 3) och 4 penningar (fyrek). I Tallinn upprätthölls därefter den svenska myntstandarden under hela den svenska perioden¹² med endast ett undantag. År 1648 gjordes ett misslyckat försök av myntmästaren i Tallinn, Gerhard Philips, att starta tillverkning av polska låghaltiga schillingar i Tallinn.¹³

Noter

- 1 Frédéric Elfver, Georg von Franckens samling av baltiska mynt. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2009, 3, 56; Sonny Serrestam, Sven Svensson och hans

samling – några personhistoriska anteckningar. *Sammlaren Sven Svensson – Alla dessa mynt* (red. Göran Wahlquist). Kungl. Myntkabinetet och Svenska Numismatiska Föreningen (Smärre skrifter nr 11). Karlshamn 2005, 58; Bjarne Ahlström, Yngve Almer & Kenneth Jonsson, *Sveriges besittningsmynt*. Stockholm 1980, 16.

- 2 Fr.o.m. 1426 var 1 mark = 4 ferdinge = 36 schilling = 108 pfennige i Livland. Riga tvingades 1581 att acceptera den polsk-lithauiska myntstandarden efter att man kapitulerat till Stefan Bathory.
- 3 Ivar Leimus, *Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94)*. Stockholm Studies in Numismatics 1. Stockholm 1995, 50–52.
- 4 Tallinns stadsarkiv, B.b.1, fol. 246.
- 5 Dutken, Düttchen – det tyska namnet på 3-groschen. Termens ursprung är oklar, den ordagranna betydelsen är kvinnobröst.
- 6 Tallinns stadsarkiv, B.b.1, fol 327.
- 7 Bertel Tingström, *Svensk numismatisk uppslagsbok. Mynt i ord och bild 1521–1968*. Stockholm 1968, 78–79.
- 8 Andrzej Mikołajczyk, Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens. Łódź 1988, 50.
- 9 Tallinns stadsarkiv, B.b.1, fol. 330.
- 10 Tallinns stadsarkiv, B.b.1, fol. 327.
- 11 Riksarkivet, Livonica II, fol. 43.
- 12 Fram till 1710.
- 13 Ivar Leimus, *Das Münzwesen Revals im 17. Jahrhundert. Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag. Beiträge zur Verwaltungs-, Kirchen- und Bildungsgeschichte des Ostseeraumes*. Tartu 1998, 186–187. Ett ex. är bevarat i Lunds universitets myntkabinet: Bjarne Ahlström, Yngve Almer & Kenneth Jonsson, *Sveriges besittningsmynt*. Stockholm 1980, nr 69.

Aktuellt

Fynd

Skänninge, Östergötland

I samband med att järnvägen mellan Mjölby och Motala skulle göras dubbelspårig har omfattande utgrävningar ägt rum i Skänninge.

Fig. 1. Knut Eriksson resp. Petrus.

Fig. 2. En del av de tyska mynten i Skedstadsskatten.

Det gällde bl.a. de västra delarna av S:t Olofs kloster, där ett större antal gravar grävdes ut. I en av gravarna hittades en myntskatt med sammanlagt 226 ex. fördelade på två partier. 130 svealändska mynt låg mellan benen medan 96 gotländska mynt låg vid högra höften. Med hjälp av mynten kan graven dateras till ca 1190, d.v.s. två generationer innan klostret grundades 1237. Denna grav, liksom ytterligare några gravar, tillhör därför en kyrkogård som är äldre än klostret. De svealändska

mynten är dels präglade för Knut Eriksson 1167-1196 i Sigtuna (112 ex.) av ett flertal typer, dels för ärkebiskop Petrus 1187-1197 (18 ex.) av en typ med en hand som håller en kräkla. De gotländska mynten består av en typ med hjulkors(kyrka som präglades under lång tid (ca 1140-1225). Det är mycket intressant att de svealändska och gotländska mynten låg i var sitt "paket". Det stämmer helt med bilden att myntcirkulationen var regional redan vid denna tid och att t.ex. svealändska

mynt bara var gångbara som mynt i Svealand. Gotländska mynt var uppenbarligen redan vid denna tid den regionala valutan i Östergötland. Myntskatter i kristna gravar borde inte förekomma eftersom man inte har behov av materiella ting på den andra sidan efter döden. Detta och andra aspekter på skatten kommer jag att behandla i ett annat sammanhang.

Skedstad, Bredsättra sn, Öland

Från Öland finns ett större antal vikingatida skattfynd, men många av dem hittades redan på 1700- och 1800-talen. I juni hittades en av de största skatterna vid Skedstad. Preliminärt omfattar skatten 1.146 ex. och slutmynt 1029. Skatten är ännu inte genomgången, men ungefär vardera hälften av mynten kommer från Tyskland och England. Vidare finns mynt från Kalifatet, Italien och Irland liksom ett större antal svenska samt skandinaviska efterpräglingar. Det mest sensationella myntet är emellertid det första indiska myntet i en vikingatida svensk skatt. Det är präglat i Ohind (nuvarande Afganistan) och inskrifterna är indiska. Typen är tidigare känd från skatter i Polen, Baltikum och Ryssland. Den präglades uppenbarligen under en lång tid på 900-talet. Det andra kända exemplaret av en norsk typ från Olav Haraldsson är skattens ovanligaste mynt.

Litteratur

Gammeltoft, Peder et al. (red.), *Regionalitet i Danmark i vikingetid og middelalder*. Hikuin 35, Moesgård 2008. Föredragen från ett symposium i Århus 2007 har nu publicerats. Myntcirkulationen redovisas i två föredrag. Jens Christian Moesgaard behandlar utbredning av en reglerad myntekonomi ur ett geografiskt perspektiv ca 600-1150 medan Jørgen Steen Jensen behandlar regionala skillnader i utmyntning och myntanvändning ca 1050-1500.

Nordisk Numismatisk Årsskrift 2003-2005. I årsskriften ingår tio artiklar och tre redovisningar av nya fynd som behandlats vid myntkabinetten i Köpenhamn, Oslo och

Stockholm. Bland artiklarna kan nämnas Garipzanov om karolingiska mynt funna i Skandinavien, Screen om tidigvikingatida myntfynd i Norge, Rispling om den danska Sigerlevösterskatten med islamiska mynt, Gullbekk om skriftligt källmaterial från städer och landsort i Norge.

Talvio, Tuukka, *Förteckning över Antellska myntsamlingens svenska mynt. Kristina och Karl X Gustav 1632-1654*. Helsingfors 2009. H.F. Antells (1847-1893) samling skänktes efter hans död till Finlands Nationalmuseum. Den var då den största samlingen av svenska mynt i privat ägo och är idag den största samlingen efter Kungl. Myntkabinettet i Stockholm. År 1906, 1908 och 1936 utkom tre kataloger över samlingen som omfattade medeltiden och den efterföljande perioden t.o.m. Gustav II Adolf. I motsats till de tidigare delarna är texten nu på finska och svenska och samtliga mynt är illustrerade. Däremot ingår inte besittningsmynten som kommer att publiceras vid ett senare tillfälle. Detsamma gäller plåtmynten. Nytt är också att myntens provenienser redovisas och det gör att man kan se med vilka mynt Antell själv kompletterade samlingen och vilka som förvärvats efter hans död av den Antellska delegationen. Wowern, U. von, *Skatter i Skåneland*. Ystad 2009. På Lunds Universitets Historiska Museum öppnades en permanent utställning om myntskatter i Skåneland. I samband därmed publicerades en bok med ett antal artiklar som behandlar Skånelands mynthistoria resp. skatter i utställningen. Tidsmässigt täcker de perioden ca 1000 till 1700-talets början.

Kenneth Jonsson

**Stockholms
universitet**

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf.
Foto förf. om inget annat anges.